

Spis treści

Wstęp	7
Michał Latawiec	
1. Próby uzasadnienia idei ochrony zwierząt	13
1.1. Zwierzęta w polskim prawie	13
1.2. Religijne aspekty dotyczące stosunku człowieka do zwierząt	16
1.3. Kwestie sporne dotyczące stosunku człowieka do zwierząt	20
Jacek Lejman	
2. O zmyślności zwierząt. Rozważania wokół etyki zróżnicowanych natur	31
2.1. Historia sporu o zwierzęcą bezrozumność	33
2.2. Zmiana paradygmatu – badania nad zachowaniem się zwierząt	40
2.3. Kryterium rozumności	44
2.4. Uwagi końcowe: Które zwierzęta winniśmy chronić?	54
Mirosław Twardowski	
3. Krótko o „słabej” wersji antropocentryzmu Bryana G. Nortona	59
3.1. Antropocentryzm a współczesna etyka środowiskowa	60
3.2. Antropocentryzm w ujęciu Bryana G. Nortona	63
3.3. Propozycja antropocentrycznej etyki środowiskowej Bryana G. Nortona	67
3.4. Krytyka „słabej” wersji antropocentryzmu Bryana G. Nortona	72

Dominika Dzwonkowska

- 4. Znaczenie empatii i współczucia w trosce o jakość życia zwierząt** 81
- 4.1. Empatia a pytanie epistemologiczne 82
- 4.2. Znaczenie empatii i współczucia w etyce 85
- 4.3. Empatia jako cecha wyróżniająca ssaki 89
- 4.4. Empatia jako cnota 94
- 4.5. Uwagi końcowe: Empatia i współczucie wobec zwierząt 97

Dariusz Gzyra

- 5. Teoria praw zwierząt Toma Regana a etyka środowiskowa** 101
- 5.1. Prawa moralne jednostek 104
- 5.2. Podstawy umocowania praw moralnych jednostek 106
- 5.3. Holizm a prawa moralne jednostek 108
- 5.4. Szkic autentycznej etyki środowiskowej 111

Justyna Tymieniecka-Suchanek

- 6. O społecznej i naukowej kondycji bioetyki w Rosji.**
- Sylwetka Tatiany Pawłowej na tle innych obrońców zwierząt** 121
- 6.1. Bioetyka w ogólnej świadomości naukowej i w ujęciu Pawłowej 121
- 6.2. Początki ruchu na rzecz praw zwierząt w ZSSR.
Jelena Antonowa 128
- 6.3. Pawłowa jako prekursor bioetyki biologicznej 129
- 6.4. Rosja wobec ekologii 131
- 6.5. Praca naukowa i działalność Tatiany Pawłowej 133
- 6.6. Prozwierzęce wychowanie i edukacja 140

Summary 145

Резюме 151

Noty o autorach 157

Wstęp

Dotychczasowa etyka skupiała się na kwestii dobra moralnego w kontekście drugiego człowieka. Wszystkie normy etyki dotyczyły relacji człowieka z drugim człowiekiem, podczas gdy kwestia otaczającego człowieka środowiska pozostawała nieznaną i obojętną etycznie. Z czasem zaczęto dostrzegać, że zniszczenie środowiska naturalnego może mieć związek z traktowaniem go w sposób aksjologicznie neutralny, a przez to nieuwzględnianiem go w wyborach etycznych. W ten sposób sformułowania imperatywu Kantowskiego znalazły swoje „zielone” odpowiedniki u wielu myślicieli, jak chociażby w ekologii głębokiej Arnego Naessa czy filozofii odpowiedzialności Hansa Jonasa. Podjęto próby uwzględnienia środowiska naturalnego wraz z jego elementami w wyborach etycznych. Spośród tych, którzy dostrzegli znaczenie troski o środowisko naturalne i potrzebę poszerzenia granic etyki, część zwróciła uwagę na pewien specyficzny element ożywionej przyrody – mianowicie na zwierzęta; w ten sposób nastąpiło włączenie królestwa *animalia* do przedmiotu refleksji etycznej.

Nie ulega wątpliwości, że współcześnie nie można pozostawać obojętnym na cierpienie zwierząt. To, jak traktujemy zwierzęta wykorzystywane w sporcie, badaniach naukowych i do produkcji żywności, budzi wiele kontrowersji. Dzięki głosom osób o wrażliwych sumieniach dobrostan zwierząt znacznie się poprawił od czasów pierwszych prac, które zwracały uwagę na tę kwestię. Przede wszystkim widać zdecydowane poruszenie w kwestii eksperymentów na zwierzętach, które zaczęły podlegać ocenom komisji etycznych, a od jakiegoś czasu prawo polskie umożliwia przedstawicielom organizacji pozarządowych uczestniczenie w posiedzeniach tych komisji. Wydaje się to być dużym

sukcesem. Niemniej musi minąć trochę czasu, nim zmieni się mentalność tych, którzy uznają zwierzęta za obiekt badań, za niemy przedmiot traktowany instrumentalnie i służący jedynie uzyskaniu określonych wyników w badaniach naukowych.

Podobnie wygląda sprawa niewłaściwego traktowania zwierząt w przemyśle – człowiek wciąż pozostaje ślepy na tego typu praktyki. Często nie wynika to ze złej woli konsumentów, ale z ich nieświadomości. Z niewiedzy o tym, jak dane produkty powstały oraz czy wykorzystywano do tego zwierzęta, czy prowadzono eksperymenty na zwierzętach itp. Niewiedza o procesach produkcji sprawia, że człowiek nie ma świadomości, w jakich warunkach tworzy się konsumowane przez niego dobra, a jednocześnie może nie zdawać sobie sprawy, że za tymi działaniami kryją się czasem praktyki podlegające ocenie etycznej. Stąd podnoszenie kwestii środowiskowej jest moralnym obowiązkiem naukowców, ale jednocześnie stanowi odpowiedź świata nauki na wyzwania stawiane przez współczesną rzeczywistość.

Temat zwierząt w nauce filozofii wiąże się z wieloma pytaniami, na które starali się odpowiedzieć autorzy niniejszej monografii. Obecne podejście do zwierząt podyktowane jest silnie antropocentryczną kulturą, która w całej swej rozciągłości uzasadniała wyższość człowieka. Stąd rozdział pierwszy, zatytułowany *Próby uzasadnienia idei ochrony zwierząt*, opisuje poszczególne filary kultury i ich znaczenie dla ochrony bytów pozaludzkich. Istotną częścią rozważań jest refleksja nad miejscem zwierząt w religii i stanowiskiem człowieka wierzącego wobec jego braci mniejszych. Z tej perspektywy pojawia się pytanie o to, jak utrwalone kulturowo postrzeganie zwierząt jest ukazywane w prawodawstwie, jak to, co myślimy o zwierzętach, wpływa na ich prawną ochronę, czy owa ochrona jest wystarczająca i czy obejmuje zwierzęta należytą troską, czy ogranicza ich cierpienie, czy wpływa na rzeczywiste podniesienie ich dobrostanu. Kwestia ochrony zwierząt i postulat prawnego ich zabezpieczenia budzi wciąż wiele kontrowersji ze względu na aspekt zwierzęcej racjonalności.

Rozdział drugi *O moralności zwierząt. Rozważania wokół etyki różnicowanych natur* podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, które zwierzęta powinniśmy chronić. Autor przedstawia analizę dwóch

kategorii *animal studies*: zwierzęcej racjonalności (zmysłności) i teorii umysłu oraz ich powiązania z pojęciem ochrony życia zwierząt. W rozdziale ukazane zostało, że jesteśmy bardziej skłonni chronić zwierzęta, które posiadają cechy ludzkie. Czy jednak podobieństwo do człowieka jest jedynym motywatorem do ochrony zwierząt? Jeżeli tak jest, wskazywałoby to na silnie antropocentryczną postawę.

W trzecim rozdziale, zatytułowanym *Krótko o „słabej” wersji antropocentryzmu Bryana G. Nortona*, podjęto próbę ukazania antropocentrycznego paradygmatu kultury zachodniej. Antropocentryzm narzuca pogląd, według którego człowiek jest z natury dobry, a cały świat pozaludzki, w tym świat zwierząt, może co najwyżej być postrzegany jako środek do realizacji celów człowieka. Takie ujęcie sprawia, że antropocentryzm bywa uznawany za wroga wszystkich filozofii ekologicznych i przyczynę degradacji środowiska naturalnego. Niemniej odrzucenie antropocentryzmu powoduje określone trudności natury teoretycznej, o ile w ogóle jest możliwe. Stąd w tym rozdziale podejmuje się próbę analizy możliwości pogodzenia pewnych form antropocentryzmu z ochroną przyrody. Inspirację do tego stanowią poglądy Bryana Nortona, który próbuje szukać formuły dla wspólnego istnienia w świecie człowieka i bytów pozaludzkich.

Kolejny rozdział pt. *Znaczenie empatii i współodczuwania w trosce o jakość życia zwierząt* zarysowuje podstawy do harmonijnego współistnienia w świecie człowieka i bytów pozaludzkich. Autor ukazuje znaczenie uczuć empatii i współodczuwania w etyce ochrony zwierząt. W tej części monografii ukazane są także biologiczne podstawy empatii oraz jej międzygatunkowa natura, empatia jako uczucie w kategoriach etyki uczuć, ale jednocześnie, z perspektywy cnót środowiskowych, jako ich swoisty fundament.

Dwa ostatnie rozdziały opisują kwestię zwierząt w ujęciu konkretnych myślicieli. I tak, rozdział piąty, zatytułowany *Teoria praw zwierząt Toma Regana a etyka środowiskowa*, przybliży poglądy jednego z najbardziej znanych filozofów działających na rzecz praw bytów pozaludzkich. Tekst pokazuje stanowisko Regana wobec holistycznie zorientowanej etyki środowiskowej, której zarzucać można ekofaszizm i nierozpoznanie dobra jednostek jako dobra nadrzędnego. Autor rozdziału,

z perspektywy myśli Regana, odnosi się do tych zarzutów i wykazuje podstawowe założenia myśli filozofa, który opowiada się za uznaniem moralnych praw jednostek posiadających wartość wewnętrzną (*inherent value*) i będących podmiotami życia (*subject-of-a-life*). Regan jest jednym z najbardziej rozpoznawanych myślicieli filozofii amerykańskiej występujących w obronie zwierząt, jednak dyskusja nad prawami zwierząt i kwestią zwierząt w filozofiach ekologicznych nie ogranicza się jedynie do kontynentu amerykańskiego. Bardzo ciekawym w niej i nieznanym szerzej głosem są poglądy myślicieli rosyjskojęzycznych. Dlatego zagadnienie to zostało podjęte w monografii w rozdziale szóstym zatytułowanym *O społecznej i naukowej kondycji bioetyki w Rosji. Sylwetka Tatiany Pawłowej na tle innych obrońców zwierząt*.

Filozofia rosyjska jest właściwie nieznaną w Polsce, stąd przedstawione w rozdziale oryginalne badania, poświęcone omawianemu zagadnieniu, są bardzo ciekawym poznawczo materiałem. Autorka prezentuje bioetykę w wydaniu Tatiany Pawłowej (1931-2007), której głównym przedmiotem badań naukowych oraz działalności dydaktycznej i popularyzatorskiej była relacja człowieka do zwierząt. Prace tej rosyjskiej myślicielki są ukazane na tle rosyjskojęzycznej myśli bioetycznej, co czyni rozważania bardzo ciekawymi.

Wprawdzie monografia nie wyczerpuje wszystkich kwestii związanych z filozoficznym pytaniem o zwierzęta, niemniej ujmuje je z perspektywy różnych szczegółowych zagadnień, jakie pojawiają się w debacie nad statusem zwierząt i ich miejscem w filozofii. Monografia ustosunkowuje się do istotnych wyzwań filozofii, do pytań o status zwierząt, o możliwość/konieczność objęcia ich ochroną etyczną lub prawną, o motywacje w podejmowaniu dyskusji nad tymi zagadnieniami czy też nad stanem dyskusji w różnych nurtach filozofii.

Mimo pojawienia się wielu pytań i nierozstrzygniętych kwestii teoretycznych, nie ulega wątpliwości, że kwestia zwierząt jest jednym z nowych wyzwań stojących przed współczesnym człowiekiem. Dotychczasowy antropocentryczny światopogląd musi ugiąć się przed postulatem, by mieć na uwadze los zwierząt w wyborach etycznych.

Monografia, podnosząc jeden z palących problemów współczesnej filozofii, pokazuje zaangażowanie polskich uczonych w debatę nad kwestią zwierząt i jest skromnym głosem w tej dyskusji.

Należy podkreślić, że w ostatnich kilku latach w polskiej literaturze naukowej temat naszych braci mniejszych pojawia się coraz częściej. Wyrazem ożywienia wśród badaczy i zwiększenia ich zainteresowania tym zagadnieniem jest chociażby utworzenie Laboratorium Animal Studies – Trzecia Kultura (LAS-TK). Laboratorium jest pracownią badawczą afiliowaną przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego, zrzeszającą naukowców reprezentujących różne ośrodki naukowe oraz różne dyscypliny. Ten interdyscyplinarny zespół naukowy został formalnie zatwierdzony 31 marca 2014 roku w celu stworzenia platformy badawczej i zintegrowania środowiska naukowców zajmujących się stale lub okazjonalnie tematyką zwierzęcą. Powołanie LAS-TK oraz zwiększenie liczby konferencji poświęconych interesującej nas tematyce ma duże znaczenia dla rozwoju polskich badań nad znaczeniem zwierząt w kulturze i jest wyrazem dostrzeżenia przez polskie środowisko naukowe znaczenia tego tematu dla kultury zachodniej.

Dominika Dzwonkowska